

I YAZI

Söz yox ki, ictimai-iqtisadi formasiyalar xalqların həyatına, məişətinə təsirsiz ötmür. Azərbaycan xalqı da 70 illik bir formasiyanın gətirdiyi assimilyasiyaya məruz qaldı. Həyatımızın bütün sahələri dəyişdi. Çünki biz müstəqil bir xalq deyildik. SSRİ-nin tərkibinə qatılmışdıq və rus imperiyasının qanunlarına tabe idik. Həmin vaxta qədər zaman-zaman müasirləşsə də, yenə də müəyyən qədər qorunub saxlanılan geyimlərimiz yeni bir dövrə qədəm qoydu.

Burada artıq bazar da dəyişmişdi. Bazarda satılan parçalar, təklif olunan paltar çeşidləri istər-istəməz geyimimizə təsirsiz ötməyəcəkdi. Zamanla geyimlərimizə onlardan əlavə edəcək, bu "müasirləşmə" ilə də bir vaxt baxacaqdıq ki, özümüzdən ortada heç nə qalmayıb. Belə də oldu. İllərə nəzər salsaq, geyimlərimizdə əsaslı dəyişikliyin məhz SSRİ dövründən başladığını görə bilərik. 70 il az deyil. İki qərinəlik bir vaxtdır və illərin hər biri də insan həyatına öz "naxışlarını" vurub gedir. Beləliklə, 70 ilin sonunda artıq geyimlərimiz çox dəyişmişdi. Milli geyimlərə uyğunluq yalnız kəndlərdə, o da yaşlı qadınlar arasında saxlanmaqda idi. Gənc qadınlar isə artıq daha "müasir" geyinirdilər.

Geyim xalqın mədəni irsinin bir parçasıdır

Sovet dövrü milli geyimlərimizin sonu oldu

olunub geniş işlənən və başqa yerlərə ixrac olunan parçalar sırasında zərbəft, xara, atlas, tafta, qanovuz, kəmxə, kiseyə, məxmər, darayı, mahud, şal, tirmə, midqal, bez və başqalarını qeyd etmək olar. Bu parçalardan bəziləri xalq arasında "Hacı mənə bax", "gecə-gündüz", "gəndə dur", "alışdım yandı", "küşə mənə dar gəlir" adları ilə məşhur idi.

Sözsüz ki, parça xalqın mədəniyyətini əks etdirən elementlərdən biridir. Parçaların naxışı və rəngləri həm bir xalqı başqasından ayırmağa və həm də eyni xalqın içərisində müxtəlif sinfi təbəqələrin nümayəndələrini fərqləndirməyə imkan verirdi. Azərbaycanda əhali arasında qanovuz, darayı, mov, zərbəft, xara, atlas, məxmər, tafta, fay, tirmə və digər parçalar geniş istifadə olunurdu. Parça istehsalının bu qədər çox, rəngarəng və çeşidli olması onu deməyə imkan verir ki, Azərbaycanda həmin dövrlərdə nəfis şəkildə qadın və kişi geyimləri də olub. Hələ bu geyimlərin özünəməxsus elementlərinə, tikilmə formalarına nəzər saldıqda bir xalqın maddi-mənəvi dəyərlərinin nə qədər zəngin olduğu da göz önünə gəlir.

Tariximizin bir parçası olan qədim milli geyimlərimiz bu gün geyilməsə də, onların istifadə dövrü yaşadığımız 70 illik sovet döv-

Geyim parçadan və müxtəlif materiallardan hazırlanan, insanların bədənini müxtəlif hissələrini örtmək üçün istifadə etdikləri bədən örtüyü kimi ifadə olunur. Şüuraltında isə bu, yuxarıdakı tərifi bitmir. Geyim mədəniyyət, mənəviyyət, xarakter, zövq, həm də əxlaqdır. İstər kişi, istər qadın olsun, ilk baxışda geyim onun təqdimatıdır; səliqəsi, zövqü, əxlaqı haqqında məlumatdır.

Xalqın tarixi ilə möhkəm bağlı olan geyimlərin onun mədəniyyətini öyrənmək üçün qiymətli mənbələrdən hesab olunur. Geyimlər maddi mədəniyyətin bütün başqa ünsürlərindən daha çox xalqın milli xüsusiyyətini, etnik əlamətlərini özündə ehtiva edir. Elə bu baxımdan da geyimlər etnogenez məsələlərini aydınlaşdırmaq, xalqlar arasında mədəni-tarixi əlaqə və qarşılıqlı təsir məsələlərini müəyyənləşdirmək işində yardımçı material rolunu oynayır. Eyni zamanda geyimlər həm xalqın təsərrüfat sahələrinin səviyyəsindən, həm də coğrafi şəraitdən birbaşa asılıdır. Xalq yaradıcılığının tarixi, etnoqrafik və bədii xüsusiyyətləri öz əksini geyimlərdə tapır. Bu xüsusiyyət həm müəyyən formalı geyim və onun bezəklərində, həm də bədii tikmə, toxuma və toxuculuqda özünü büruzə verir.

Azərbaycanda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tunc dövrünün əvvəllərinə aid (eradan əvvəl III minillik) tuncdan hazırlan-

mış iynə və bizlərin, Kəltəpədən və Mingəçevirdən (eradan əvvəl II minillik) tapılmış gildən kiçik heykəllər və Mingəçevirdən tapılmış eradan əvvəl V əsrə aid möhür-barmaqciqlər insanların özlərinə paltar tikməsi və həmin dövrlərin geyimləri haqqında müəyyən təsəvvür yaratmağa imkan verir. Bakı şəhərindəki Şirvanşahlar sarayı (XV əsr) yanındakı məqbərədə qiymətli xara və ipək parça qalıqlarının aşkara çıxarılması da yuxarıda deyilənləri təsdiq edir.

Azərbaycanda çoxlu miqdarda ucuz xammal mənbələrinin olması burada orta əsr şəhərlərində ipək və yun parça istehsalı sənətkarlığının inkişafı üçün lazımı şərait yaratmışdır. Bütün bunlar aşkar edildikcə, təbii ki, xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, etnik xüsusiyyətləri, məşğuliyyəti, sənətkarlığı, adət-ənənələrinin nə səviyyədə olması barədə məlumatlar da dünəndən bu günə gələ bilmişdir.

Azərbaycan ipəkçiliyinin mərkəzi kimi Mənbələrdə göstərilir ki, XVII əsrdə Azərbaycan Yaxın Şərqi böyük ipəkçilik zonası, Şirvan əyaləti isə Azərbaycanın əsas ipəkçilik rayonu idi. Şamaxı Şabran, Ərəş, Qəbələ, Cavad və Ağdaşla birlikdə Azərbaycanın mühüm toxuculuq mərkəzlərindən i idi. Bu haqda məşhur səyyah Adam Oleari yazırdı: "Onların (şirvanlıların) əsas məşğələsini iplik, ipək və yun toxuma və

müxtəlif tikmə işləri təşkil edir". Şamaxıda istehsal olunmuş tafta, fata və darayı parçaları xüsusi şöhrət tapmış, zərif baş örtüklərinə və başqa toxuma məmulatlarına isə böyük tələbat vardı.

Azərbaycanda Gəncə, Şəki, Naxçıvan, Marağa, Mərənd, Ərəş və Ordubad mühüm toxuculuq mərkəzləri idi. Bunların sırasında ipək parça sənətkarlığının görkəmli mərkəzlərindən biri olan Gəncəni xüsusi qeyd etmək lazımdır. Evliya Çələbi (XVII əsr) yazırdı ki, Gəncə ipəyi çox məşhur idi. Gəncə şəhərində mövcud olan sənətkarlıq içərisində pambıq parça istehsalı da böyük yer tuturdu. Təbriz şəhəri isə ən müxtəlif növlü parça istehsalı mərkəzi idi. Bu şəhər yüksək keyfiyyətli məxmər, atlas, qumaş və sair parça istehsalı üzrə xüsusilə məşhur idi. Adları çəkilən parçaların bir hissəsi hətta başqa ölkələrə də ixrac olunurdu. Naxçıvanın mahir toxucu sənətkarları gözəl və yüksək keyfiyyətli pambıq parça istehsal edirdilər. Onların hazırladığı rəngarəng çit parçalara böyük tələbat var idi.

Beləliklə, XVII əsrdə Azərbaycan şəhərlərində parça istehsalı sahəsində meydana gələn müəyyən ixtisaslaşma sonrakı əsrlərdə də davam edirdi. Azərbaycanda istehsal

ründə sona çatsa da, bu gün el bayramlarında, müxtəlif tədbirlərdə və toy mərasimlərində onlardan istifadə olunur. Muzeylərimizdə saxlanan və nümayiş olunan bu geyimlər bizim keçmişimiz, dünənimizdir. Və nə bilmək olar, bəlkə də gələcəyimizin geyimləridir. Odur ki, onlardan danışmaq hər zaman maraqlıdır.

Azərbaycan qadını Şərqi qadınının ümumi obrazıdır

Azərbaycanın və ümumilikdə Şərqi xalqları qadınlarının geyimi ilə yaratdığı bir obraz mövcuddur. Şərqi qadını obrazı. Bütün dövrlərdə onun geyimində bir incəlik, zərəkət, əxlaqi dəyərlər öz əksini tapıb. Elə bu cəhətlər də Şərqi qadını obrazını formalaşdırıb. Baxmayaraq ki, geyimlər dəyişilib, lakin nə zaman Şərqi qadınından söhbət açılırsa, göz önünə məhz gözəlliyini geyimi ilə daha da rəvənqləndirən obraz gəlir.

Əvvəlki səh. 12

O obraz ki, zaman-zaman onda bir özünəməxsusluq olub. Boy, qamət, saç düzümü, geyim və geyim aksesuarları, baş örtüyünün yaratdığı əsrarəngiz görünüş bu obrazın əsas çaları olub. İllər əsrləri tamamlayıb yeni yüzilliyə keçid etsə də, müasirlik yeni əsrlərə lövbərini açsa da, Şərqi qadınının da geyimi müasirləşsə də, lakin bu geyim tərzinin görünüş etibarilə mədəniyyəti, mənəviyyəti, əxlaqı, zövqü, xarakteri özündə əks etdirən tərəfləri yerində qalıb. Bütün bunları isə biz qədim milli geyimlərimizdən almışıq və zaman-zaman çağdaş dövrümüzdə daşımağı bacarmışıq. Ötənlərə nəzər saldıqda bunu aydın şəkildə görmək mümkündür.

Mənbələrdə göstərilir ki, azərbaycanlı qadının geyindiği tumanın uzunluğu, Naxçıvan-Ordubad zonasından başqa, topuğa qədər olurdu. Naxçıvan-Ordubad zonasında qadınlar nisbətən qısa tuman geyirdilər. Tu-

Qadın geyimi. Qazax. 19 əsr.

man 112 taxta müxtəlif naxışlı ipək və ya yun parçalardan tikilirdi. Üst tumandan başqa onun altından geyilən tumanlara ara tumanı deyilirdi. Tumanlar büzməli və qırçın olub, lifəsinə tumanbağı keçirilirdi. Keci sapından toxunmuş tumanbağının hər iki başında rəngli ipək və gülbətin saplardan hazırlanmış qotazları olurdu. Tumanlar çitdən tutmuş tirməyə qədər hər cür parçalardan tikilirdi. Tumanın etəyinə başqa parçadan köbə, müxtəlif baftalar, zəncirə və sair tikilirdi.

Bəzi şəhərlərdə qadınlar küçəyə çıxarkən çaxçur da geyirdilər. Çaxçur müxtəlif ipək parçalardan tikilirdi.

Qadın üst geyimlərini daha da gözəlləşdirmək üçün evdə və sənətkar karxanalarında hazırlanmış müxtəlif çeşidli baftalar-sarıma, qaragöz, zəncirə, şahpəsənd mövcud idi. Bunlardan əlavə qızıl və ya gümüşdən hazırlanmış qoza və katibi qoza düymələr də qadın geyimlərinin yaxası boyunca tikilirdi. Köynəyin etəyinə tikmək üçün qızıldan kəsilmiş ətklik və ya midaxil istifadə olunurdu. Bəzən köynəyin etəyinə qızıl pullar tikilirdi. Qadın geyimlərində gülbətin, muncuq, pələk və sair tikmələr də geniş yer tuturdu. Qadınlar arxalığ və ya çəpkənin üstündən qızıl, yaxud qızıl suyuna salınmış gümüş kəmərlər taxırdılar. Onlarla yanaşı, dəri üzərinə gümüş pullar tikilmiş və gümüş toqqası olan kəmərlər də çox geniş yayılmışdı.

Əldə edilmiş materiallara əsasən demək olar ki, XVI-XVII yüzilliklərdə Azərbaycanda yeddi növə yaxın qadın baş geyimi olmuşdur. Bunlardan gözəl, əlvan naxışlı örpəkləri, kiçik narın naxışlı araçqınları, çənə altından bağlanan xəz və ya məxmərdən tikilmiş şlyapaları göstərmək olar. XVI-XVII yüzilliklərdə ən çox yayılmış qadın baş geyimlərin-

Sovet dövrü milli geyimlərimizin sonu oldu

dən biri araçqın idi. Bunlar əsas etibarilə iki cür olurdu: qadın və qız araçqınları. Bu baş geyimlərini qadınlar evdə, həyətdə və qonaqlığa gedəndə geyər, küçəyə çıxdıqları vaxt isə üstəndən əsas etibarilə ağ çarşab örtürdülər. Küçədə çarşabsız gəzməyə adətə görə kiçik qızlara və qarıllara icazə verilirdi.

Qadın baş örtükləri içərisində kəlağayı, müxtəlif örpəklər, naz-naz və qaz-qaz ipək örtüklər xüsusilə geniş yayılmışdı. Kəlağayı Azərbaycanın Şəki, Gəncə və Şamaxı kimi məşhur ipəkçilik mərkəzlərində xüsusi karxanalarda istehsal edilirdi.

Azərbaycanda çarşab əsasən bəzi şəhər və şəhəryanı kəndlərin sakinləri üçün səciyyəvi idi. Evdən çıxarkən qadınlar başdan-ayağa qədər çarşaba bürünürdü. Çarşab bir rəngli atlasdan, dama-dama keci parçadan və müxtəlif çeşidli ipək parçalardan olurdu. Çarşab örtən qadınlar bəzən rübənddən də istifadə edirdilər. XVI-XVII yüzilliklərdə kütləvi surətdə geyilən qadın əlbisələrindən biri də dabana qədər uzanan şalvarlar idi. Kişilərdə olduğu kimi, qadınların da şalvarları ayaq tərəfdən çox dar, yuxarısı enli olurdu.

Əsrlər bir-birini əvəz etdikcə, geyimlərdə də dəyişiklik baş verirdi. Məsələn, XVIII yüzildə Azərbaycan geyimləri də çox rəngarəng olmuşdur. Bakı, Quba, Şamaxı, Qarabağ, Naxçıvan, Gəncə, Lənkəran, Şəki kimi müstəqil xanlıqların əmələ gəlməsi geyim məsələsindən də təsirsiz ötməmişdir. Xanlıqların belə xüsusi çərçivədə, başqa-başqa siyasi və iqtisadi vəziyyətdə yaşamaları geyimin (üzdən də olsa) dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Bu dəyişiklik əsas etibarilə geyimin biçimi və siluetində deyil, onun tikildiyi malda və bəzəklərində idi. XVIII yüzildə qadın geyimləri nisbətən daha gözəl və zövqlə hazırlanırdı. Bu əsrin axırlarında Azərbaycanda olmuş səyyah marşal Fon Biberşteyn bu ölkənin qadınlarının və onların geyimlərinin gözəlliyinə valeh olduğunu xüsusi qeyd etmişdir.

Bu dövrdə qadın üst geyimləri üst köynəyi, çəpkən, arxalığ, kürdü, küləcə, ləbbədə, eşmək və baharıdan ibarət idi. Yaşından asılı olaraq qadınların geydikləri köynəklərin rəngi də müxtəlif olurdu. Qızlar və gəlinlər sarı, qırmızı, yaşıl, qoca qadınlar isə ağ və ya qara rəngdə köynək geyirdilər.

Dövrün gözəl biçimli üst qadın geyimlərindən biri çəpkən idi. Çəpkən astarlı olub, belə qədər bədənə kip biçilirdi. Onun yan tərəflərində aşağıda çapıq adlanan qabarıq hissələri olurdu ki, bu da bədənin daha gözəl və fiqurlu görünməsinə imkan verirdi.

Qadınlar arasında geniş yayılmış geyimlərdən biri də arxalığ idi. Arxalığ da çəpkən kimi astarlı və belə qədər bədənə kip biçilir-

cür idi. XIX sonu, XX əsrin əvvəllərdə Azərbaycan qadın geyimləri demək olar XVIII əsrdə olan geyimlərdən ibarət olub. Diqqət yetirəndə gömək olur ki, burada dəyişən məqam yalnız forma və naxışlar, bəzəklər olub. Baş örtüklərinin rəngləri daha da rəngarənglik təşkil edib. Toxuma corablar, naxışlı ayaqqabılar meydana gəlib ki, bunlar da geyimlərin gözəlliyini, zənginliyini təmənləyən elementlər olub.

Geyimlər Azərbaycanın ayrı-ayrı tarixi-etnoqrafik zonalarının lokal xüsusiyyətlərini əks etdirməklə bərabər, eyni zamanda onu geyən şəxsin yaşını, ailə və ictimai vəziyyətini də büruzə verirdi. Cavan qızın və ailəli qadının geyimlərində gözə çarpacaq qədər fərqlər olurdu. Cavan gəlinlər daha gözəl və zəngin geyinirdilər. Qızlar və yaşlı qadınlar

bəzək şeylərindən az istifadə edirdilər. Bax elə bu elementlər xalqın bir nizam-intizama, əxlaqi dəyəərə malik olduğunu göstərən amillərdir.

Bəs bu gün?

Sovet dövrü sona doğru getdikcə, milli geyimlərimizin də sonu çatdı. Artıq Şərqi qadını bu özünəməxsusluğu qoruyub saxlaya bilmədi. Çünki yaşadığımız dövrün ictimai təsiri bizdən yan keçə bilməzdi.

Həm vaxt qədim milli geyimlərimizə tək-cə ucqar kəndlərimizdə yaşlı qadınların əynində rast gələsək də, bu, həmin yaşlı nəsillə də başa çatdı. Artıq o geyimlərə günümüzdə yalnız muzeylərdə, bayram tədbirlərində rast gələ bilirik.

Sovet dövrünün bizə verdiyi geyimlər isə sonrakı dövrlərdə təbii ki, daha da müasirləşməyə başladı. Rəngarənglik, millilik arxivə yollandı. Qısaltmalar, daraltmalar o yerə gəlib çatdı ki, bir də baxdıq, ətklərimiz lap əynimizə yapışıb, uzunluğu isə dizimizin altında qalıb. Elə belə qalsaydı, buna şükür edərdik. Hazırda qısa ətklər (cəmi bir qarış olan), köynəklər (göbək hissəni bayırda qoyan) geyimlər günümüzdə hakim kəsilib ki, bundan əsasən gənc qızlar istifadə edirlər. Maraqlıdır, gənc qız qadın olanda bu geyimi əynindən çıxarırmı, onun üçün başqa geyim forması varmı?...

Həmişə düşünürəm ki, bəlkə də xalqın taleyinə 70 illik o alın yazısı yazılmasaydı, geyimlərimiz də dəyişməyəcəkdi...

(Ardı var)

Mətanət Məmmədova